

Д.М. Скільський

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ

Ілюстрований навчальний посібник

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України*

УДК 93:37.013
ББК 74.03Укр
С 42

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України як навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів
(лист №1/11-4210 від 26.05.2011 р.)*

Скільський Д.М.

С 42 Історія української педагогіки. Ілюстрований навчальний посібник / Д.М. Скільський. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2022. — 340 с.

ISBN 978-966-10-7525-1

Посібник висвітлює найбільш суттєві аспекти історії практичної і теоретичної педагогіки України у відповідності з програмою «Історія педагогіки» для вищих педагогічних навчальних закладів. Текст книжки вперше широко ілюстровано фотографіями, малюнками, структурно-логічними схемами, уривками з педагогічних творів та документів, вказано на взаємозв'язки української й зарубіжної педагогіки. Посібник адресовано студентам вищих педагогічних навчальних закладів, працівникам освітньої галузі та всім, хто цікавиться історією української школи й педагогіки.

УДК 93:37.013
ББК 74.03Укр

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

ISBN 978-966-10-7525-1

© Навчальна книга — Богдан,
майнові права, 2022

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. Виховання, школа і педагогічна теорія в Україні з давніх часів по XV ст.

1. Виховання молодого покоління на теренах України в дохристиянський період. Українська етнопедагогіка	8
2. Виховання та освіта в Київській державі.	11
3. Пам'ятки педагогічної літератури Київської держави.	19
4. Шкільництво і педагогічна думка на українських землях у XIII-XV ст.	25
Література	34
Питання для самоконтролю	35

РОЗДІЛ II. Шкільництво і педагогічна думка в період українського Відродження (XVI-XVII ст.)

1. Українські культурно-освітні осередки. Острозька слов'яно-греко-латинська академія.	38
2. Просвітницька діяльність українських братств і братських шкіл.	43
3. Києво-Могилянська академія	47
4. Українське книгодрукування.	52
5. Педагогічна теорія України XVI-XVII ст.	58
Література	71
Питання для самоконтролю	73

РОЗДІЛ III. Шкільництво і педагогіка України у XVIII ст.

1. Характеристика освіти і педагогіки України XVIII ст.	76
2. Педагогічна думка України XVIII ст.	84
Література	97
Питання для самоконтролю	98

РОЗДІЛ IV. Освіта й педагогічна думка України в першій половині XIX століття

1. Характеристика освітньої справи в підросійській Україні. ...	102
2. Шкільництво і педагогіка півавстрійської України.....	108
3. Педагогічні ідеї Т.Г. Шевченка.	114
4. Освітня діяльність і педагогічні погляди О.В. Духновича.	126
5. Просвітницька діяльність і педагогічні ідеї Ю.А. Федьковича.	138
Література.....	144
Питання для самоконтролю	145

РОЗДІЛ V. Педагогічна теорія К. Д. Ушинського

1. Життя і педагогічна діяльність К. Ушинського.....	148
2. К. Ушинський про народне (національне) виховання.	152
3. Дидактичні погляди К. Ушинського.	155
4. К. Ушинський про гармонійне виховання.....	161
5. К. Ушинський про дошкільне та сімейне виховання.	167
6. Учитель та його підготовка в педагогіці К Ушинського....	170
Література.	174
Питання для самоконтролю.	175

**РОЗДІЛ VI. Шкільництво і педагогіка України
2-ї пол. XIX — поч. XX ст.**

1. Характеристика освітньої справи в підросійській Україні	178
2. Шкільництво півавстрійської України	183
3. Педагогічна думка України другої пол. XIX — поч. XX ст.	188
Література.....	223
Питання для самоконтролю	225

РОЗДІЛ VII. Освіта й педагогічна думка України в першій чверті XX ст.

1. Розвиток освіти та національного шкільництва.....	228
2. Створення та розбудова шкільництва в умовах радянського ладу.....	231
3. Педагогічна наука.....	236
4. Педагогічна діяльність та науково-теоретична творчість С. Русової.....	240
5. Педагогічні погляди С.Русової.....	244
6. Практична і теоретична педагогічна діяльність Г.Г. Ващенко.....	248
7. Педагогічне вчення Г. Ващенко.....	251
Література.....	255
Питання для самоконтролю.....	256

РОЗДІЛ VIII. Педагогічна теорія А.С. Макаренка

1. Практична і теоретична педагогічна діяльність А. Макаренка.....	260
2. А. Макаренко про виховання особистості в колективі.....	264
3. Трудове виховання, поєднання навчання з продуктивною працею.....	269
4. Макаренко про родинне виховання.....	272
Література.....	279
Питання для самоконтролю.....	280

РОЗДІЛ IX. Педагогічна теорія В.О. Сухомлинського

1. Практична і теоретична педагогічна діяльність В. Сухомлинського.....	284
2. В. Сухомлинський про гармонійне і всебічне виховання....	289
3. В.Сухомлинський про колективне виховання школярів..	304
4. В. Сухомлинський про сімейне виховання.....	308

5. Особа вчителя у творах В.Сухомлинського.....	312
Література.....	316
Питання для самоконтролю.....	317

РОЗДІЛ X. Українська школа й педагогіка 30-80-х років XX ст.

1. Українське шкільництво і педагогіка 30-40-х років.....	320
2. Школа і педагогіка України в 50-60 роки XX ст.....	324
3. Українське шкільництво і педагогіка періоду застою (70-80 рр. XX ст.).....	329
Література.....	334
Питання для самоконтролю.....	335

РОЗДІЛ I

Виховання, школа і педагогічна теорія в Україні з давніх часів по XV століття

1. Виховання молодого покоління на теренах України в дохристиянський період. Українська етнопедагогіка.
2. Виховання та освіта в Київській державі.
3. Пам'ятки педагогічної літератури Київської держави.
4. Шкільництво і педагогічна думка на українських землях у XIII-XV ст.

Література.

Питання для самоконтролю.

1. Виховання молодого покоління на теренах України в дохристиянський період. Українська етнопедагогіка

Понад 6 тисяч років тому праукраїнці створили унікальну землеробську цивілізацію під назвою Трипільська культура (епоха міді). Її відкрив у кінці XIX ст. видатний археолог Вікентій Хвойка, внаслідок археологічних розкопок у селах Халеп'я, Трипілья та інших населених пунктах Київщини й Черкащини. Трипільська культура поширилася також на інші регіони України, зокрема західне Поділля, про що свідчить відкриття першого і єдиного в світі підземного музею в печері «Вертеба» на Борщівщині. Археологи виявили залишки поселень, різноманітних дерев'яних і металевих предметів, глиняних виробів різної конфігурації господарського вжитку, прикраси, а також дитячі іграшки, які засвідчують турботу трипільців про їхнє виховання.

Праукраїнці, як і інші племена, в своєму розвитку пройшли певні періоди первісного розвитку, зокрема період родового ладу та його етапи материнського і батьківського роду. На етапі матриархату в умовах полігамної сім'ї, коли діти належали всьому родові, вони до 5-6 років виховувалися при матері. Після досягнення названого віку хлопців переводили у чоловічі житла, а дівчат — у жіночі, де вони виховувалися старшими братами і сестрами по матері. На етапі патріархату виникають найперші ще дуже недосконалі й примітивні виховні заклади, так звані будинки молоді.

Оскільки праукраїнці споконвіку були вправними землеробами, то діти з ранніх років залучалися до конкретних посильних видів землеробської праці під опікою дорослих. Це зумовило мету виховання, яка зводилася до вироблення в дітей трудових умінь, ustalених способів поведінки, релігійності, ознайомлення з народними звичаями, обрядами, а також підготовки мужнього воїна — захисника рідної землі. Ідеологічною основою виховання юних поколінь була язичницька релігія, основою якої був культ природи, культ предків.

У процесі виховання використовувалися різні засоби впливу на дітей і насамперед етнопедагогіка, яка охоплювала коліскові пісні, ігри, казки, легенди, приказки, прислів'я, загадки, хороводи тощо, тобто все те, що складає народні способи формування людської особистості, які містили корис-

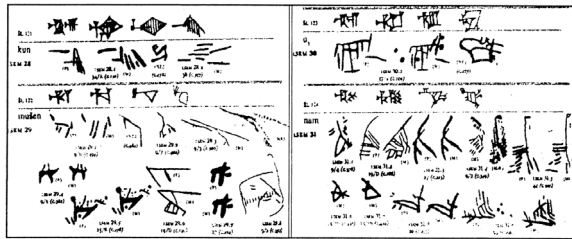
ні настанови, поради, застереження, норми і правила поведінки. У будинках молоді, які влаштовувалися окремо для хлопців і дівчат, найбільш умудрені досвідом й знаючі члени роду навчали підлітків певних прийомів землеробської праці, догляду за тваринами, рибальства, полювання, виготовлення найпростіших знарядь праці, одяжі, посуду, зброї, військових дій, ознайомлювали їх з родовими традиціями, заповідями предків, моральними нормами, народними звичаями, обрядами, легендами, казками, іграми тощо. Після досягнення підлітком певного віку, набуття ним соціального досвіду, певних трудових умінь він проходив ритуал ініціації, тобто посвячення в повноцінні члени роду.

Писемність у її найпростіших, примітивних формах здавна існувала в праукраїнців. Свідченням цього є стародавнє піктографічне письмо з давнього язичницького святилища Кам'яної Могили.

Дослідниками знайдено чотири різновиди трипільських літер, які з часом поступово вдосконалювалися, від небагатьох примітивних зображень-малюнків до більшої їх кількості з чіткими обрисами букв. Оскільки існували абетки, то, очевидно, була можливість передачі з їхньою допомогою певної інформації між людьми, а також спосіб засвоєння грамоти окремими схильними до цього представниками молоді.

Про своєрідне письмо праукраїнців засвідчує болгарський письменник Чорноризець Храбр у своєму творі «Про письменна». Він зазначав, що одне з племен праукраїнців користувалося своєрідними «рисками і зарубками» для письма і рахунку. Археологи виявили дві посудини — чашу і збан, — на яких «рисками і зарубками» зображено хліборобський календар IV ст.

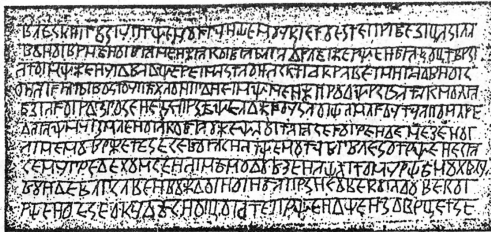
З IX ст. давні українці користувалися більш досконалим письмом,

1. Піктографічне письмо з Кам'яної Могили

А, Б, В, Г, Д, Е, Ж, З, И, К, Л, М,
 Н, О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш

2. Азбука Софійського собору

3. «Велесова книга», 16-та дощечка

про що засвідчував літописець: «Ще в літо від народження Христового 790-е Русь наша почала писання і книги мати і діяння свої записувати». Азбуку цього письма виявив археолог С.О. Висоцький на стіні Софійського собору в 1969 році. Вона включає 27 літер, з них 23 — грецькі та 4 (Б, Ж, Ш, Щ) — слов'янські. Але цим письмом, як свідчить літописець, користувалися лише окремі знаючі люди, основна їх маса перебувала в «морозі безпросвітної темряви». Ним написано «Велесову книгу», а також договори з греками руських князів — Олега (907 і 911 рр.), Ігоря (944-945 рр.), Святослава (972 р.).

«Велесова книга» написана в IX ст. з приходом в Русь Аскольда і Рюрика. Це перший дохристиянський літопис, що відтворює наступність і єдність багатьох поколінь нашого народу від Богумира (XII ст. до н.е.) до Діра (IX ст. н.е.). Текст «Велесової книги» написаний давнім українським письмом, зображений на дерев'яних (дубових) дощечках способом випалювання. Він сповіщає про життя праукраїнців, міжплемінні взаємини, види господарської діяльності, високу духовність та інші чинники, що підтверджують автохтонність українського народу, високий рівень прадавньої цивілізації, заснованої нашими пращурами.

Оскільки був дохристиянський першоукраїнський літопис «Велесова книга», то існувала й відповідна писемність, а існування писемності зумовлює необхідність її вивчення, що спонукає до думки про те, що повинні були б мати місце навчальні заклади, де б найбільш обдаровані діти засвоювали початки грамотності.

У зв'язку з існуванням на Русі більш досконалого звукобуквенного письма відкривалися у більшій кількості язичницькі елементарні навчальні заклади (школи грамоти), в яких навчалися лише ті з хлопців, які бажали і могли успішно засвоювати початкову грамоту.

2. Виховання та освіта в Київській державі

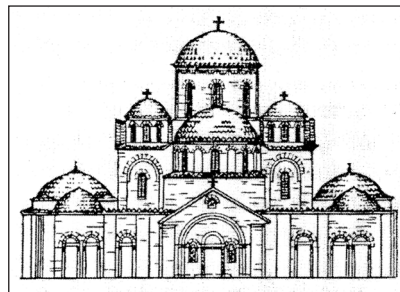

4. Князь Володимир

У другій половині IX ст. (882 р.) окремі князівства об'єдналися в єдину державу — Київську Русь. У «Повісті временних літ» Нестор-літописець засвідчував, що князь Володимир Святославич після успішного взяття штурмом міста Корсуня (сучасний Севастополь) уклав мирний договір з Візантією, одружився з сестрою візантійського імператора Анною і закріпив це все офіційним й повсюдним запровадженням християнської релігії, замінивши нею існуючу язичницьку

(988 р.). Офіційне прийняття християнства на Русі відіграло історично прогресивну роль, незважаючи на те, що чимало вироблених віками народних традицій, звичаїв, обрядів, пов'язаних з язичницькими віруваннями, насильно знищувалися чи суттєво перебудовувалися. Однак запровадження християнської релігії зближувало Київську Русь з Візантією, яка була спадкоємницею високої грецької культурної античності. Воно активно сприяло розвитку на Русі культури, освіти, літератури, мистецтва. Оскільки християнство — релігія писемна, книжна, то її поширення й утвердження вимагало освічених людей: священників, проповідників, перекладачів, переписувачів книг тощо. На думку М. Грушевського, християнська «церква без освіти, а значить без школи — безсильна». Тому офіційно було запроваджено більш досконалу азбуку «кирилицю», замість існуючої «глаголиці», яку створили видатні болгарські просвітники Кирило і Мефодій у 863 році. Це суттєво вплинуло на позитивний розвиток шкільної справи в Київській державі.

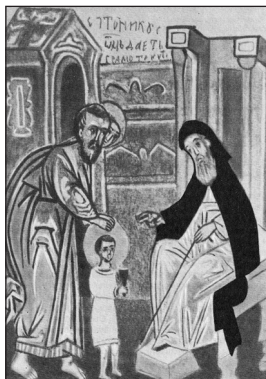
Поряд з існуючими навчальними закладами елементарної грамоти створюються нові «будинки книжного вчення», які з XI ст. іменувалися училищами. Термін грецького походження

5. Десятинна церква в Києві

«школа» ввійшов у широкий вжиток у XIV ст. Першу датовану в літописі «Повість врем'яних літ» під 988 роком школу «книжного вчення» відкрив князь Володимир Святославич при Десятинній церкві в Києві понад тисячу років тому. Нестор-літописець писав, що «Володимир пославши почав він забирати в нарочитої чаді дітей і віддавати їх на навчання книжне; матері ж дітей цих... плакали по них, як по померлих».*

З часом школи «книжного вчення» відкривалися, окрім Києва, і в інших містах Київської держави, зокрема в Новгороді Ярославом Мудрим. У тому ж літописі під 1028 роком засвідчено, що «Ярослав прийшов до Новгороду і зібрав у старост і попів 300 дітей для навчання книжного».** Літопис засвідчував, що школи відкривалися не лише для хлопців, але й для дівчат. Так, княжна Анна (дочка Всеволода Ярославича) заснувала при Андріївському монастирі в Києві школу для дівчат (1086 р.), де вчили їх читати, писати, співати, шити та іншим корисним ремеслам. Ця школа була першою школою для дівчат не лише в Київській державі, але й у всій середньовічній Європі, якою княжна Анна успішно керувала впродовж 26 років. У школі для дівчат, яку відкрила княгиня Єфросинія в Полоцьку, навчали їх, окрім читання, письма, співу, шиття та інших жіночих ремесел, ще мало розмовляти, а більше міркувати. Літописець засвідчував, що було засновано багато училищ книжних у всіх 60 містах Київської держави.

6. Прийом учня
в нижчу школу

Школи були кількох типів: нижчі, тобто школи грамоти, які готували нижче духовенство, та школи книжного вчення підвищеного типу, в яких готувалося вище духовенство; школи при монастирях для підготовки грамотних ченців; міські школи домашнього навчання для дітей ремісників та купців; придворна школа вищого типу при Києво-Софійському соборі.

Навчання у них здійснювалося давньоукраїнською мовою. Учителями працювали духовні особи, єдиний освічений стан того

* Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки / За ред. С.А. Литвинова. — К.: Рад. школа, 1961. — С.9.

** Там само.

часу. Зміст навчання в нижчих школах складали предмети: читання, письмо, спів, рідше лічба, бо була важка. Для навчання читання і заучування напам'ять використовувалися релігійні книги: «Псалтир» — збірник релігійних пісень-псалмів; «Часослов» — збірник щоденних молитв і обрядів, що здійснюються віруючими в різні години дня; «Апостол» — збірник діянь апостольських.

7. Школа книжного вчення

У школах мала місце індивідуально-групова організація навчання, тобто в школі вчилася невеличка група дітей різного віку та різного року навчання. Тому вчитель працював індивідуально з тим чи іншим учнем, який виконував свої окремі завдання, йшов своїм навчальним темпом. Той чи інший учень навчався в школі доти, поки не засвоїв предмети, які вивчалися. Здібніші діти закінчували навчання, як свідчить літописець, «навіть до року». Група дітей, що вчилася в школі, іменувалася учнівською дружиною.

Методичні основи процесу навчання були не розроблені, перебували в зачатковій формі. Практикувалися в початкуючому вигляді методи: «протолкування» — пояснення під час читання окремих місць тексту книги; «часте прослушування» — кількаразове повторення одного і того ж матеріалу для кращого розуміння і запам'ятовування.

Виховання школярів було насамперед релігійним та патріотичним. Тексти для читання, письма та вивчення напам'ять підбиралися для учнів з релігійних рукописних книг — молитви, псалми, життєписи святих, — а також з рукописів світського характеру — літописів. Школярі переписували і запам'ятовували книжні тексти, які містили, наприклад, такі вислови: «Не осоромимо землі руської, а поляжемо кістьми, а якщо втечемо, то вкриємо себе ганьбою», — говорив князь дружинникам, які відповідали: «Де твоя голова ляже, там і ми свої голови покладемо». «Печеніг — ворог русича». «Та краще на своїй землі кістьми лягти, ніж на чужій славним бути» тощо.

За свідченням літописця, учителі повинні сумлінно й ґрунтовно вчити учнів, гуманно й чуйно ставитися до них з урахуванням віку:

«Вчити юних дітей словесам книжного розуму і зачялу премудрості, страху Божого не озлобленістю, не жорстокістю, не гнівом, але радісним страхом і любовним обичаєм, і солодким привчанням, і ласкавим розмірковуванням згідно з силами кожного». Нечасто вчителі застосовували тілесні покарання за неуспіх у навчанні та погану поведінку, а в більшості використовували спосіб залякування їх сатаною, пеклом тощо.

У школах книжного вчення навчалися ті представники молоді, які вже володіли грамотою та мали бажання і нахил до навчання. Зміст навчання у них складала здебільшого релігійні дисципліни, засвоєння творів знаних богословів, насамперед Івана Дамаскіна. Виховання учнів здійснювалося в душі церковної педагогіки, формування у них таких духовних цінностей, як смирення, терпіння у поєднанні з цінностями патріотичними, державницькими, інтелектуальними, насичення учнів «книжною премудрістю». Освітній рівень учня залежав від якості підготовленості вчителів, їх матеріальної зацікавленості. Школи книжного вчення, як заклади державні, мали від князя «урок» з його прибутків, тобто певне фінансування, і перебували під наглядом духовенства. Літописець Никон писав, що в школах книжного вчення підготовлено багато любомудрих філософів.

8. Ярослав Мудрий

Школи домашнього навчання відкривалися для обслуговування переважно ремісничого і купецького населення міст. Хоча вони заохочувалися державою, але були приватними.

Після цілковитого розгрому печенігів під Києвом Ярослав Мудрий на місці перемоги побудував величний Софійський собор (1037 р.), який зберігся до наших днів. При соборі він заснував школу книжного вчення, яка продовжила кращі традиції школи, заснованої князем Володимиром Великим при Десятинній церкві. При соборі святої Софії створено книгописну майстерню, згуртовано чимало вправних перекладачів

9. Софійський собор в Києві

та переписувачів книг. Зі створених ними рукописів засновано першу на Русі бібліотеку, яка налічувала понад 950 томів. З її фонду до наших днів дійшло всього 4 книги: «Остромирове євангеліє», «Реймське євангеліє», «Ізборник» (1073), «Ізборник» (1076).

Ярослав Мудрий — високоосвічена людина, видатний просвітник України. За його участю відкрито школи книжного вчення в Галичі, Нов-

городі, Смоленську, Турові, Володимирі. Нестор-літописець у «Повісті врем'яних літ» писав, що Ярослав Мудрий «книги дуже любив, і читав їх вдень і вночі». Особливу увагу приділяв тому, щоб «збільшувати всюди число храмів, ...поширювати книги й освіту...». Він «засівав книжними словами серця віруючих людей».*

У школу при соборі святої Софії приймалася на навчання обдарована молодь на основі співбесід з педагогами. Навчальних планів та програм ще не було. Певна послідовність у вивченні предметів ґрунтувалася на традиції чи на основі співвідношення окремих дисциплін. Зміст навчання складали такі науки, як: грамати́ка, ритори́ка, діалекти́ка (трівіум), а також астрономія, арифметика, правознавство тощо. У цій школі набували освіту діти князя, бояр, духовенства, майбутні посадники, перекладачі, переписувачі книг, упорядники збірників, історики-літописці, вищі церковні чини, зокрема майбутній митрополит Іларіон, посадники Ратибор, Остромир, упорядники «Руської правди» Коснячка, Перенег, Никифор Киянин та ін.

У своєму розвитку школа досягла рівня вищого навчального закладу, стала взірцевою й набула певного міжнародного значення. У ній вчилися навіть претенденти на корони європейських монархів, зокрема королевичі англійські Едуард і Едвін, угорські Андраш і Левенте, Данії Герман, польський Бистрим, Швеції Інґе, норвезькі Гаральд і Олаф тощо. Київський митрополит Іларіон у творі «Слово про закон і благодать»

* Українська педагогіка в персоналіях: У 2-х кн. — Кн. 1 / За ред. О.В. Сухо-млинської. — К.: Либідь. 2005. — С. 12.

свідчив, що в школі при церкві святої Софії підготовлено чимало освічених людей, які «наситилися з надлишком книжними солодощами». Серед викладачів її були освічені візантійці. Тому М. Грушевський назвав Києво-Софійську школу «першою українською академією».

У період князювання Я. Мудрого остаточно утвердилася християнська релігія, засновано Київську митрополію (1039), що підпорядковувалася Константинопольському патріархові. Першим митрополитом був київський священик Іларіон. Окрім церков, храмів, соборів, засновувались монастирі, зокрема Києво-Печерський, які ставали осередками освіти. Було запроваджено Студитський Статут, розроблений візантійським богословом Федором Студитом (798 р.), який вимагав навчання ченців грамоти. Вони вивчали читання, письмо, лічбу, спів, малювання, мозаїчну справу, медицину, основи релігії та інших наук. Особливо добре налагоджена освітня справа була в Києво-Печерському монастирі. Ченці сумлінно опановували грамоту, ретельно вивчали релігійні дисципліни. Свідченням цього був випадок з ченцем Данилом, який у пориві ретельності вивчив напам'ять Біблію.

Школи різних типів — елементарні, книжного вчення, домашнього навчання, монастирські, двірцева — активно сприяли піднесенню рівня грамотності й освіченості населення Київської держави. Набували поширення наукові праці з правознавства, історії, географії, філософії, богослов'я. У великій пошані були книги — невичерпні джерела мудрості. Нестор-літописець вмістив у «Повісті врем'яних літ» своєрідний гімн книзі та книжній мудрості. «Великою бо буває користь від навчання книжного; книги наставляють і навчають нас... Це — ріки, що напоюють весь світ, це — джерела мудрості, адже в книгах невимірною глибиною: ними ми втішаємось в журбі... Якщо старанно пошукати в книжках мудрості, то знайдеш велику користь для душі своєї».*

Серед освічених людей Київської держави були не лише представники чоловічої статі, але й жінки, насамперед дочки Я. Мудрого. Освіченість його дочок була відома в західноєвропейських країнах. Дочка Анна Ярославна вийшла заміж за французького короля Генріха I, який був неписьменним. Вона привезла з собою в французьке місто Реймс як придане рукописні книги, зокрема Євангеліє, яке одержало назву «Реймське євангеліє». Воно стало національною святинією Франції, бо на ньому присягали французькі

* Там само. — С.12.

10. Анна Ярославна

королі. Ставши королевою, Анна Ярославна активно сприяла розвитку шкільництва у Франції і цим переконливо довела, що вийшла з освіченого, культурного народу. Єлизавета Ярославна перебувала в шлюбі з норвезьким королем Гаральдом Суворим. Анастасія Ярославна — з угорським королем Андрашем. Князя Я. Мудрого, який був одружений з дочкою шведського короля Олафа Інгігердою і встановив династичні зв'язки з західноєвропейськими королівськими дворами, іменували його сучасники «тестем Європи».

У Київській Русі існували дві форми опіки дітей-сиріт — індивідуальна й громадська. Згідно «Руської Правди», опікунами сиріт могли бути близькі родичі або мачуха чи вітчим. Опікун був зобов'язаний годувати, одягати сиріт, зберігати їхню спадщину аж до повноліття. Його іменували «печальником». «Руська Правда» не допускала свавілля і зазіхань з боку опікунів, родичів на сирітську власність і гарантувала нормальні умови для їх виховання. Зразком народного милосердя були притулки для знедолених дітей. Йдеться про малят-підкидьків, матері яких невідомі. Таких дітей називали Богданами, тобто даними Богом. Для них община створювала притулок. Літописи свідчать про такі притулки (скудельниці) в Києві, Новгороді, Львові, Смоленську, Меджибожі, Торжку та інших містах. Скудельниками часто ставали бездітні бабусі, а також окремі чоловіки. Мешканці навколишніх поселень зносили до будинку вбогих дітей продукти, одяг, взуття, іграшки тощо. Бували випадки, коли підкидьків брали на виховання в сім'ї.

Аномальним дітям світська і духовна влада прагнула допомагати. Так, князь Володимир Святославич наказав виділяти кошти для організації притулків і богаділень з десятої частини прибутків (996 р.), які передавались монастирям й церквам, бо при них створювалися притулки для «блаженних» та «юродивих». За ініціативою ігумена Печерського монастиря Феодосія відкрито окремий дім для дітей-сиріт (сліпих, глухих, калік). Літопис свідчив, що «про будинок цей йшла велика слава». Але такі притулки охоплювали незначну частину аномальних дітей.

Освіта в Київській державі

Школа при Софійському соборі в Києві заснована князем Ярославом Мудрим з першою бібліотекою. Вона досягла міжнародного рівня, у ній вчилися англійські, норвезькі, данські, угорські королевичі. Зміст навчання: граматики, риторика, філософія, вивчення творів популярного на Русі візантійського богослова і філософа І. Дамаскіна (8 ст.), зокрема його філософсько-теологічної енциклопедії «Джерело знань», три частини якої висвітлюють діалектику, граматику, богослів'я.

Школи книжного вчення:

а) заснована князем Володимиром у Києві при Десятинній церкві (988);

б) відкрита князем Я. Мудрим у Новгороді (1028);

в) заснована ігуменом Феодосієм при Києво-Печерському монастирі (1068).

Зміст навчання: граматики, література, арифметика, діалектика, християнська догматика тощо.

Школи для дівчат з ремісничим ухилом:

— заснована княжною Анною Всеволодівною в Києві при Андріївському монастирі (1086);

— відкрита княгинєю Євфросинією Полоцькою у Полоцьку при Спаському монастирі (XII ст.).

Зміст освіти: читання, писання, спів, шиття та інші корисні ремесла.

Елементарні школи грамоти, що існували ще в язичницьку добу.

Зміст освіти: засвоєння буквизи, читання, спів, ознайомлення з правилами релігійного культу. Мова навчання рідна.

Школи майстрів грамоти.

Зміст освіти: читання, писання, лічба, спів, елементи християнської моралі. Навчальні книги Часословець, Псалтир, Апостол.

Мова навчання рідна.

3. Пам'ятки педагогічної літератури Київської держави

Здавна в праукраїнців існувала етнопедагогіка, основу якої складала історичні перекази, казки, легенди, думи, пісні, приказки, прислів'я, загадки, хороводи, танці тощо, в яких прославлялася працьовитість й мужність людей, їх допитливий народний розум, відображались події з історії народу, багатства природи, досвід виховання дітей тощо. Передаючись від покоління до покоління, вони відіграли дієву роль у народно-національному розвитку підростаючих поколінь.

Починаючи з другої половини X ст. під впливом запровадженої християнської релігії, мав місце процес перекладу з грецької мови на давньоукраїнську богослужбових книжок, у тому числі і творів виховного змісту. Зокрема було зроблено переклад твору грецького вченого й проповідника І. Златоуста «Про виховання дітей», у якому поряд з іншим говорилося, що «дітей треба вчити ходити неспішно, розмовляти розумно, їсти й пити вміру».

З природничо-наукової літератури зроблено переклад книжки «Шестиднев» екзарха І. Болгарського, у якому є відомості про природу: різні мінерали, рослини, тварини, будову землі, анатомію людини. Це своєрідна природнича енциклопедія, у якій прославляється світ, природа, людина, створені Богом. Книжка «Фізіолог» — збірник коротких оповідань про фауну. Поряд з описом конкретних особливостей звірів, птахів, плазунів тощо дається їх символіко-алегоричне тлумачення, моральні настанови для читачів. Наприклад, оповідання «Про змію»: «Коли змія йде пити воду, то отруту свою в гнізді своєму залишає, щоб не отруїти п'ющих після неї. І ти, людино, коли йдеш в церкву святу, всяку злобу залишай вдома». У книжці «Християнська топографія» вміщено пояснення побудови Всесвіту на основі Святого Письма. Названі книжки освітньо-пізнавального спрямування використовувалися як шкільні навчальні посібники.

Перекладений з грецької мови збірник «Пчела» (1119 р.) включає влучні вислови, афоризми, цитати з Біблії, Апостола, Євангелія, творів учених-богословів, античних письменників, філософів. Матеріал збірника поділений на «Слова», тобто своєрідні розділи: «Слово про мудрість», «Слово про добро і зло», «Слово про мужність і стійкість» та ін. Серед багатьох висловів були, наприклад,

11. Ілюстрація до
«Ізборника»

такі: «Ум без книг, як птах без крил», «Надмірно спати личить мертвим, а не живим», «Не сипати бісера перед свинями» тощо.

З часом створювалися збірники, складені київськими книжниками. Одним з них був Іван Гршній, який впорядковував «Ізборник» (1076 р.) для князя Святослава Ярославича. Його текст склали твори чи уривки з книг княжої бібліотеки, зокрема «Стословець» патріарха Генадія, уривки з творів І. Златоуста, А. Олександрійського та інших переважно морально-повчального змісту. Автор збірника вмістив у ньому і власні твори,

зокрема «Повчання багатим», в якому чисто християнські доброчесності трансформуються в конкретні поради, правила поведінки, виражені в короткій афористичній формі: «Твердо знай, в чому спасіння твоєї душі, — в тому, щоб нікого з людей не ображати. Таким будь зі своїми слугами, яким молиш Бога бути з тобою».

Упорядник «Ізборника» вмістив у ньому і ще один свій твір під назвою «Слово якогось калугера про читання книг». Це перший педагогічний твір в історії України. У ньому звучить похвала «книжній премудрості», наголошується, що вивчення «святих книг», особливо Біблії, — джерело доброчесності. Разом з тим підкреслюється, що позитивні якості не даються людині в готовому вигляді, а є результатом наполегливої праці над самовдосконаленням. А основним засобом самовдосконалення є книги. Тому любов до читання треба виховувати в людини змалку. У творі даються методичні поради, як краще вчити дітей читати книжки. При читанні не треба поспішати поскоріше дочитати розділ книжки до кінця, а думати, «про що говорить книга і слова її», тобто міркувати над прочитаним, важке, незрозуміле прочитувати кілька разів. Цей твір дослідники вважають тією відправною точкою, з якої бере початок українська дидактика.

Соціально-правничка думка Київської держави знайшла відображення в «Руській Правді» — збірнику законів, який мав велике виховне значення насамперед у формуванні гуманістичних цінностей у юних поколіннях. У ній знайшли відображення най-

Кінець безкоштовного уривку.
Щоби читати далі, придбайте,
будь ласка, повну версію
КНИГИ.